

# Staroslavenski i »ruski« jezik u hrvatskoglagoljskim liturgijskim tekstovima

IVAN JURČEVIĆ\*

UDK  
811.163.1(091): 264  
811.161.1:264  
Izvorni znanstveni rad  
Primljeno:  
29. siječnja 2010.

**Sažetak:** Na tekstovima šest odabranih psalama iz Kosinjskoga brevijara (1491) i Karamanova Bukvara (1753) proučavaju se jezične mijene do kojih je došlo a) prirodnim razvitkom liturgijskog jezika u dodiru sa živim govorom priređivača tekstova i b) ciljanim zahvatima sa svrhom istočnoslavenizacije hrvatskoglagoljskih liturgijskih tekstova. Najveća se pozornost posvećuje – na grafijsko-fonološkoj razini – pisanju i refleksima jata i poluglasova, a na morfološkoj – sklonidbi imenica. Zamjetna je dvostruko češća uporaba grafema ê u Kar nego u Kos kao i postojanje dviju funkcionalno različitih slovnih inačica jata. Tzv. istočnoslavenizacija u Kar osobito dolazi do izražaja u refleksu o (< ѣ), koji prevladava u brojnim prefiksima i prijedlozima: sogrêšihъ, vozljubihъ, vo utrobê, predo mnoû, ko oltaru itd. U oblicima imenica, kao i ostalih vrsta riječi, znatno je manje razlika između Kos i Kar negoli na fonološkoj razini.

**Gljučne riječi:** liturgijski jezik, psalmi, istočnoslavenizacija, Mateo Karaman

## Uvod

Iako se u naslovu spominju dva jezika – staroslavenski i ruski – u radu će se najviše govoriti o trećemu, koji se zove hrvatskostaroslavenski<sup>1</sup> ili hrvatska redakcija staroslavenskoga jezika. Taj je jezik jedna od bitnih sastavnica hrvatskoga glagolizma, specifične povijesne pojave kojoj su uz hrvatski tip staroslavenskoga jezika bitne značajke: glagoljično pismo i zapadna liturgija, odnosno jurisdikcija Rima. Na hrvatskostaroslavenskom se jeziku glagoljičnim pismom još od 11. st. (od Bečkih listića) pišu tekstovi u ko-

\* Izv. prof. dr. sc. Ivan Jurčević, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet u Osijeku, Lorenza Jäger 9, 31000 Osijek, Hrvatska, jurcevic@ffos.hr

<sup>1</sup> Termin *hrvatskostaroslavenski jezik* uveo je Stjepan Damjanović.

jima se mogu pratiti razvojni procesi, tj. promjene na svim jezičnim razinama.<sup>2</sup> Na tomu višestoljetnom razvojnem putu hrvatski je liturgijski jezik prošao kroz brojne i raznovrsne mijene, od onih koje su bile posljedica njegova prirodnog razvitka, do hotimičnih i ciljanih zahvata u njegovo živo jezično tkivo. O jednoj i drugoj vrsti promjena bit će riječi u ovomu radu, koji se ne bavi toliko kulturno-povijesnim i političkim okolnostima koliko samim jezičnim činjenicama, dakle ne vanjskom nego više takozvanom unutarnjom poviješću jezika. Istraživanja su provedena na odabranim podudarnim tekstovima iz *Kosinjskoga brevijara* (1491) i *Karamanov-a Bukvara* (1753).

*Kosinjskim se brevijarom* (*Kos*) naziva prvotisak hrvatskoglagoljskoga brevijara iz 1491. godine. To je kodeks od 388 listova veličine 16,1 x 11,5 cm. Poznat je samo jedan primjerak, koji se čuva u Veneciji (Biblioteca nazionale Marciana, Breviario glagolitico Inc. 1235). Objavljena je i faksimilna reprodukcija Brevijara po Zakonu rimskoga dvora 1491. (HAZU – Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1991). Za ovaj sam rad odabrao tekstove psalama 42, 50, 110, 111, 112 i 129, koji se nalaze i u *Karamanovu Bukvaru* (*Kar*) iz 1753. godine. To je drugo izdanje *Bukvara*, koje je istovjetno prvomu iz 1739., a oba su tiskana u Propagandinoj tiskari u Rimu.<sup>3</sup> Na kraju rada objavljuje se u latiničnoj transliteraciji usporedni tekst psalama iz *Kos* i *Kar* s kritičkim aparatom u kojemu se navode inačice iz *Baromićeva* i *Brozićeva brevijara*.

Na primjeru hrvatskoglagoljskih tiskanih brevijara pokušat ću ukratko pokazati kako je tekao proces pomlađivanja jezika, tj. zamjenjivanje starijih (stsl.) jezičnih osobina mlađima (hrvatskima), a na primjeru Karamanovih tekstova sustavno unošenje istočnoslavenskih<sup>4</sup> jezičnih osobina u hrvatskoglagoljske tekstove.

Najprije valja ustvrditi da se jezična starina u svim, poglavito u liturgijskim tekstovima, vrlo dobro čuva. Inovacija je bilo najviše na fonološkoj i leksičkoj razini, ali se u tomu i sami hgl. brevijari međusobno znatno razlikuju. Sljedećih nekoliko

<sup>2</sup> Evo samo nekoliko kratkih napomena što se to mijenjalo u najstarijim tekstovima uključenima u hrvatsku kulturu: *nosni samoglasnici (nazali) o i e zamijenjeni su samoglasnicima u i e* (*ropka, poptь > ruka, put; peťь, męso > pet, meso*); poluglasi ili jerovi prešli su u *a* (*dъnъ > dan, sъnъ > san*); složeni glasovi *št, žd* daju *č, j* (*nošťь > noć, roždenny > rojen*) itd.

<sup>3</sup> U latiničnoj transliteraciji glagoljskih tekstova primijenjena su sljedeća pravila: *HP* »đerv« = *ĵ*, *B* »jat« = *ê*, *W* »šta« = *ê*, *Đ* »û« = *ju*. Nadredna su slova spuštена u redak, kraćene riječi razriješene su u oblim zagradama, velika slova i interpunkcijski znakovi nisu prilagođeni današnjemu pravopisu.

<sup>4</sup> U novije se vrijeme umjesto *rusifikacije* rabi termin *istočnoslavenizacija*, kojim se označuje mijenjanje izvornih hrvatskoglagoljskih liturgijskih tekstova i njihova prilagodba grafičkoj i jezičnoj normi propisanoj u istočnoslavenskim gramatika Lavrentija Zizanija *Grammatika slovenska* iz god. 1596. i Meletija Smotrickoga *Grammatiki slavenskię pravilnoe syntagma* iz god. 1619. Termin je uvela Vanda Babič. (Usp.: V. BABIČ, Tri plasti morfoloških vplivov v Levakovičevem brevirju in Karamanovih izdajah misala in brevirja, u: *Glagoljica i hrvatski glagolizam* (gl. ur. Marija-Ana Dürrigl, Milan Mihaljević, Franjo Velčić), Zagreb – Crk, 2004., str. 658.

leksičkih razlika između *Kos* (1491) i *Baromićeva* (1493) *brevijara* pokazuje u kojem su smjeru išle inovacije: (Najprije se navodi primjer iz *Kos*, a potom iz *Bar*): *iže* : *ki* 1,1; *êko* : *kako* 9A,9; *ego* : *negovima* 17,10; *vr(a)gъ* : *neprêt(e)lъ* 42,2; *vsukuju* : *začъ* 42,5; *imže* : *kim'* 49,23; *egda* : *k'da* 63,2; *gl(agola)hu* : *govorahu* 118,23. Većina primjera pokazuje da je leksik *Kos* psaltira arhaičniji od *Bar*, tj. da u *Bar* često nalazimo mlađe lekseme na onim mjestima gdje je u *Kos* stariji.<sup>5</sup>

Proces pomlađivanja hrvatskostaroslavenskoga jezika sustavnim zamjenjivanjem staroslavenskih jezičnih osobina hrvatskima, tj. njegov prirodni razvitak, trajao je sve 17. st., kada je naglo prekinuta nit domaće tradicije i kada se prihvaća ruskoslavenski književni jezik u liturgiji, a sve to, kako kaže Vjekoslav Štefanić, »da bi hrvatski glagoljaši, koji su se prilagodili u liturgiji i drugim oblicima crkvenog života zapadnoj crkvi, jednoga dana mogli poslužiti kao most prema Slavenima istočne crkve...«<sup>6</sup>

Nakon Tridentuskoga koncila (1545.-1563.), u želji i namjeri da stvori jedinstven liturgijski jezik za sve Slavene, *Congregatio de propaganda fide* (Kongregacija za širenje vjere) preuzima tiskanje crkvenih knjiga za katoličke Slavene. Glede odabira jezika nisu se ostvarila očekivanja hrvatskih glagoljaša da će to biti jezik njihovih knjiga. Zašto? Zbog vanjske politike Rimske crkve, koja je bila usmjerena dalje na slavenski istok prema Bjelorusima i Ukrajincima. Stoga je u središte zanimanja Kongregacije za širenje vjere, koja je, kako je već rečeno, bila preuzela na sebe tiskanje liturgijskih knjiga za sve katoličke Slavene, došao ukrajinski liturgijski jezik, koji se smatrao bližim staroslavenskomu izvorniku od jezika hrvatskih glagoljaša »iskvarena« unosom osobina narodnoga jezika.

Za redakturu liturgijskih knjiga bio je zadužen hrvatski franjevac Rafael Levaković (1597.-1649.), koji je za tisak priredio misal – 1631. i brevijar 1648. O jeziku tih kodeksa može se reći da, uz osnovni stsl. sloj, supostoji mješavina čakavskih, kajkavskih i istočnoslavenskih elemenata, primjerice *va dvorъ*, *vu gradъ*, *soveršenie...* To je bila Levakovićeva »rusifikacija« hgl. knjiga. Morao ja tako postupiti. Da nije mogao birati, svjedoči njegov vlastiti zapis na početku brevijara: »*Azъ sotvorih êko povelêno mi bist, a udobnêê mnê obêimъ êzikomъ našimъ pisati.*«

Tako je započela »rusifikacija« hgl. liturgijskih knjiga koja će trajati sljedećih 260 godina, sve do Parčićeva misala (1893.) i Strossmayerovih zasluga za povratak izvorne hrvatske redakcije u liturgijske knjige.

<sup>5</sup> »I u jednom i u drugom Brevijaru nalazimo strana imena čitana prema latinskom i prema grčkom izgovoru: iz *Saba Kos* 71,7 : i *Sava Bar* 71,7; *Moêb Kos* 82,7 : *Moavъ Bar* 82,7, ali i: *v(a)vilonsce Kos* 136,1: *babelonscê Bar* 136,1; *v(a)vilonska Kos* 136,8 : *babelonska Bar* 136,8. Navedeni, a i drugi, primjeri pokazuju ne samo šarolikost jezika nego i to kako su hrvatski glagoljaši bili otvoreni prema različitim utjecajima. Hrvatskoglagojski su tekstovi jedinstven primjer supostojanja grčkih i latinskih jezičnih činjenica na istom foliju, na istoj stranici.« (I. JURČEVIĆ, *Jezik hrvatskoglagojskih tiskanih brevijara*, Pedagoški fakultet, Osijek, 2002., str. 193.)

<sup>6</sup> V. ŠTEFANIĆ, Determinante hrvatskoga glagolizma, u: *Slovo* 21 (1971.), str. 19.

U cijelomu tom dvoipolstoljetnom procesu vjerojatno je najznačajniju ulogu odigrao Mateo Karaman (1700.-1771.), koji se odmah nakon svoga ređenja u Splitu, kao voditelj duhovnih vježba za »ilirske ređenike« (buduće popove glagoljaše), susreo s problemom nedostatka liturgijskih knjiga. O odgoju glagoljaškoga klera skrbio je zadarski nadbiskup Vicko Zaninović, koji Karamana šalje u Rusiju na pet godina. Tamo je on samostalno naučio ruski jezik, i to uglavnom iz slavne Gramatike Meletija Smotrickoga. Po povratku nadbiskup ga šalje u Rim da prevodi i korigira misal, a usto je predavao »ilirski« jezik pitomcima, za koje je 1739. priredio i izdao poznati Bukvar. Međutim njegovo najznačajnije djelo jest dosljedno rusificirano izdanje misala 1741. Taj je misal poznat kao Karamanov misal. Nije ga priredio i izdao zato što mu »poveljeno bist«, nego svjesno i namjerno, držeći da se ne treba oslanjati na narodni jezik kao protestanti nego na književni (ruskoslavenski) jezik kako bi se lakše utjecalo na pravoslavce i njihovo privođenje Uniji.

Rusifikacija (bolje reći istočnoslavenizacija) hgl. tekstova nije bila »živa« jezična pojava, tj. nije nastala kao posljedica utjecaja govornika jednoga jezika na govornike drugoga niti je bila povezana s djelovanjem možebitnih istočnoslavenskih učitelja i prosvjetitelja na hrvatskome tlu. Bila je plod djelovanja crkvenih vrhova u Rimu i nekih hrvatskih zagovornika jedinstvenoga jezika za sve Slavene.

## 1. Grafija i fonologija

### 1.1. SAMOGLASNICI

**Pisanje *jata* u *Kos*.** U tekstovima psalama (42., 50., 110., 111., 112. i 129.) *Kosinjskoga brevijara* potvrđeno je 77 primjera bilježanja *jata* i njegovih refleksa *e* i *i*. Nisu uzeti u razmatranje, naravno, primjeri pod titlom, kao ni ponavljanja leksema. Od spomenutih 77 leksičkih i gramatičkih morfema zajedno 18 je primjera bilježenja *jata* na njegovu etimološkome mjestu: *snêga* 50,9; *obêlû* 50,9; *ustnê* 50,17; *dêla* 110,2; *krêpostb* 110,6; o *pr(a)vdê* 50,16; k *t(e)bê* 50,15 ... itd., a 38 s njegovim refleksima, i to 30 ekavskim potvrda: *zavetb* 110,5; *delo* 110,3; *ocesti* 50,3; v *sanme* 110,1; ot *useh* 129,8; po *v(e)lice* 50,3; ot *sele* 112,2 itd. ... i 8 ikavskih: ot *griha* 50,4; v *grisih* 50,7; v *utrobi* 50,12; *sime* 111,2; n(a)d *usimi* 112,4... itd. U tekstu je potvrđeno 15 riječi u kojima se znakom *jat* bilježi glasovni slijed [ja]: *êko* 50,5; *êvil* 50,8; *spaseniê* 50,14; *svoê* 111,5; *êz(i)ki* 112,4. Ima podosta primjera u kojima se *jat* bilježi na krivome mjestu, najčešće na mjestu izvornoga *e*: *pamêt* 110,4; *ščêdar* 110,4; *pomênet* 110,5; *sê* 111,8, ali i, doduše rijetko, na mjestu izvornag *i* (< *y*): *žrtvê* A mn. 50,18.

U *Bar* i *Bz* ukupan je broj bilježenja *jata* 64. Od toga je u 40 leksema znak *ê* na starome mjestu: *zavêtb* 110,5; *smêrena* 50,19; ot *grêha* 50,4; po *velicê* 50,3 ..., a samo 10 refleksa, i to 9 ekavskih: *uzvest(e)tb* 50,17; *prebivaet* 111,9; *pred tob(o)û* 50,6 ... i 1 ikavski: ot *usihb* 129,8. U *Bar* i *Bz* nisam našao grafem *jat* zabilježen na krivome mjestu, a bilježenja glasovnoga slijeda [ja] ima: *êvil* 50,8; *êko* 50,18; *spaseniê* 50,13 ...



kraju riječi: *sogrěšihъ* 50,6; *dalъ bihъ* 50,18; *ězikъ* 50,16; *krěpostъ* 42,2... (130x)<sup>8</sup>. U pregledanim psalmima nisam naišao ni na jedan slučaj ispuštanja toga znaka na kraju riječi. U *Kos* su vrlo rijetki primjeri pisanja znaka za poluglas u sredini riječi: *bstiva* 42,1 (samo 1), *Kar*: *lstiva* 42,1, ali se često piše poluglas na mjestu iskonskoga *a*: *zъčety* 50,7; *dsi* 50,10; *dbl* bimъ 50,18; *db* 50,20; ka *oltъru* 42,4, što pokazuje da se izgovarao kao [a]. U *Kar* nisam naišao ni na jedan primjer bilježenja znaka za poluglas u sredini riječi niti na mjestu iskonskoga *a*. Znak za poluglas u prijedlozima i prefiksima u *Kos* se češće izostavlja nego što se piše: *ot* lica 50,13; *ot* gnoišća 112,7; *s* knezi 112,8; *v* domu 111,3; *otvрати* 50,11... (20x), samo je sedam primjera bilježenja: *oty* ezika 42,1; *vъ* mně 50,12; *vъ* utrobi 50,12; *sъgrěšihъ* 50,6... (7x). U *Kar* je obratno – češće se piše: *kъ* tebě 50,15; *vъ* sověte 110,1; *sъ* knezi 112,8; *nadъ* nebesi 112,4 *izъ* glubinъ 129,1... (22x) nego što se izostavlja, a slučajevi izostavljanja odnose se samo na prijedlog i prefiks *ot* / *ot-*: *ot* sluha 111,7; *ot* zemlje 112,7; *ot* ězika 42,1; *otvрати* 50,11; *otverzeši* 50,17; *voznोšeniě* 50,21 (*Kos*: *vznoš(e)niě*). U riječima iza kojih dolazi enklitika *Kos* uvijek izostavlja znak za poluglas: *uboit se* 111,7; *ěvil mi* esi 50,8 jer su se enklitike pisale sastavljeno s riječju ispred sebe. Spomenuti primjeri u *Kar* imaju znak za poluglas: *uboitъ sě* 111,7; *ěvilъ mi* esi 50,8... i tako se najčešće susreće, a ima i primjera s izostavljenim jerom: *ispověm sě* 110,1; *boěim sě* 110,5.

Sva bilježenja znaka za poluglas u proučavanomu korpusu samo su dio grafijske tradicije. Ti se (polu)glasovi nikako nisu izgovarali ni čitali u tekstovima 15., odnosno 18. st. Međutim ostao je njihov trag u tzv. vokalizaciji jakih jerova – nakon što su se međusobno izjednačili, u jakom su se položaju razvili u *a*, kako u hrvatskim govorima, tako u hrvatskoglagoljskim tekstovima. U dosta ograničenu korpusu našao sam samo nekoliko primjera refleksa *a*: *v sanme Kos* 110,1 (*Kar*: *sonmě*; *va* věk *Kos* 110,5 (*Kar*: *vъ věkъ*), *ta Kos* 129,8 (*Kar*: *toi*), *vazvahъ* 129,1 (*Kar*: *vozvahъ*), *ka* oltъru 42,4 (*Kar*: *ko* oltaru). Zanimljivo je što se ponekad može sresti i *o* kao staroslavenski refleks poluglasa: *togda Kos* 50,21 (*Kar*: *tagda*). U *Kar* se pojavljuje i refleks *e*: *strahъ Gospodeny Kar* 110,10; *pravedeny Kar* 110,4; *pravednikъ Kar* 111,6; *množestvu Kar* 50,3, što je osobina stsl., a i istočnoslavenskih jezika. Tzv. istočnoslavenizacija u *Kar* osobito dolazi do izražaja u refleksu *o* koji prevladava u brojnim prefiksima i prijedlozima: *sogrěšihъ* 50,6; *vozlûbilъ* 50,8; *vozraduetъ sě* 50,16; *voznоšeniě* 50,21; *sotvoreni* 110,8; *vъ sovětě* 110,1; *ko* oltaru 42,4; *oty* *vostoka* 112,3; *vo grěsěhъ* 50,7; *vo* utrobě 50,12; *vo vsěhъ* 110,2; *predo* mnoû 50,5; *ko* oltaru 42,4; *soziždi* 50,12; *vozzvahъ* 129,1...

Na mjestu nekadanjega **prednjeg nazala**  $\xi$  u *Kos* je uvijek *e*: *ime* 112,3; *sime* 111,2; *knezi* 112,8; *se* 112,9..., a u *Kar* istočnoslavenski reflex  $\acute{a}$ : *světuû* 42,3; *světago* 50,13; *paměť* 110,4; 111,6; *světo* i strašno *imě* ego 110,9; *tvorěčimъ* 110,10; *sěmě* 111,2; *imě* 112,3; *knězi* 112,8; *sě* 112,9; *vozlōzaty* 50,21.

<sup>8</sup> Velika je razlika u broju primjera između *Kos* i *Kar* zbog čestoga kraćenja u *Kos*.

## 1.2. SUGLASNICI

U odlomku iz *Kos* suglasnička **skupina žd** zabilježena je samo jedanput: *hoždû* 42,2 (Bar: *hoû*). Kao oznaka fonema /j/ dolazi i: *sъzi* 50,12; *vzd(a)i* 50,14; ili se pišu samo susjedni samoglasnici: *utvrr'eni* 110,8 kao i ligatura *û*: *saziût* se 50,20; *vskuû* *Kos* 42,5 (Bar: *zачъ*). U *Kar* dosljedno se čuva pisanje skupine *žd*: *hoždu* 42,2; *soziždu* 50,12; *vozdaždъ* 50,14; *soziždutъ* sê 50,20; *utverženi* 110,8. Jedanput je fonem /j/ zabilježen ligaturom *û*, a vrlo često znakom za *jat* [ja].

**Praslavenske skupine \*stj, \*skj** u hrvatskočakavskom su se razvile u *šč*, koje se u *Kos* najčešće bilježi grafemom **Щ** (*č*): *če(db)r* 111,4; *p(o)skrč(e)t* 111,10; *ače* 50,18; 129,3; *čedrotamъ* (L mn.) 50,3; *oceč(e)nie* 129,4; ovjereni su i primjeri dvoslovnoga bilježenja (*ša + šta*): *gnoišča* 112,7; *ščedar* 110,4. Grafem *šta* (*č*) u *Kos* dolazi i na mjestu prasl. \*t': *piču* 110,5; *boečim* sê 110,5; *tv(o)r(e)č(i)m* 110,10; *shočetъ* 111,1; *sm(u)čaeši* 42,5; *ves(e)l(e)čemu* 42,4; *vn(e)mlûči* 129,2; *v(e)s(e)l(e)ču* se 112,9. U *Kar* nisam naišao na dvoslovnoga bilježenje, dakle nema *ša + šta*, umjesto toga dosljedno se upotrebljava glagoljična ligatura s trima natpisanim točkicama **Щ** (*č*), koja označuje glasovni slijed /šč/: *gnoiča* 112,7; *čedrъ* 110,4; 111,4; *čedrêi* 111,5; *poskrežčetъ* 111,10; *ače* 50,18; 129,3; *čedrotъ* G mn. 50,3; *očičenie* 129,4; *niča* 112,7; *eče* 42,5. Uobičajeni grafem (*č*) bez nadslovnih točkica u *Kar* dolazi na mjestu prasl. \*t': *piču* 110,5; *boečim* sê 110,5; *tvorečimъ* 110,10; *voshčetъ* 111,1; *smučaeši* 42,5; *vnemlûčê* 129,2; *veseleču* sê 112,9. Navedeni primjeri pokazuju da se to različito bilježenje (grafem *č* s trima točkicama dolazi na mjestu prasl. \*stj, \*skj i označuje /šč/, a *č* bez točkica dolazi na mjestu prasl. \*t' i označuje /č/. Dvoslovnoga *šč* u *Kar* nema.

U *Kos* se **slogotvorno l i r** dosljedno bilježe bez popratnoga vokala: *sluca* 112,3; *srce* 50,12; *utvrđi* 50,14; *krvi* 59,16; *otvrzeši* 50,17; samo u jednome primjeru nalazimo zabilježen poluglas uz *r*: *žrtvu* 50,21. U *Kar* vjerno se slijedi istočnoslavenska tradicija bilježenja *er* na mjestu *r*: *serce* 50,12; *utverđi* 50,14; 111,8; *žertvu* 50,21; a ovjereni su i ovakvi primjeri: *krovi* 50,16; *slonca* 112,3; kao i *priskorbna* 42,5, gdje je zabilježen popratni samoglasnik *o*, a ne *e*, kao i pisanje popratnoga samoglasnika ispred *r*.

**f/p.** U hrvatskostaroslavenskome sustavu nije postojao fonem *f*. »Stoga su ga često zamjenjivali najbližim domaćim elementom (*p*).«<sup>9</sup> Tako je i u *Kos*: *upvati* 111,7; *upva* 129,5; *up'v(a)et* 129,6; *up'vai* 42,5; dok je u *Kar* također zamijenjen strani fonem *f*, ali na drugačiji način: *upovati* 111,7; *upovai* 42,5; *upova* 129,5; *upovaet* 129,6; tj. u skladu s istočnoslavenskom normom.

**Udvojeni suglasnici** bilježe se u *Kar*: *bezzakonie* 50,3; 50,5; *bezzakoniuh* 50,7; *bezzakoniê* 50,11; 50,15; *issopotъ* 50,9.

<sup>9</sup> M. MIHALJEVIĆ, *Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika*, Zagreb, 1991., str. 48.

## 2. Morfologija

### 2.1. IMENICE

Sve imenice m. roda u promatranim tekstovima *Kos* i *Kar* imaju u N jd. ništični (nulti) gramatički morfem *-ø*: *êzikъ* 50,6; *duhъ* 50,19; *gospod/Gospodъ* 110,4;<sup>10</sup> *sud/sudъ* 110,7; *mužъ* 111,1; *iz(dravi)l/ Izrailъ* ... itd. U N jd. imenica ž. roda potvrđena su tri gramatička morfema: *-a*, *-ø* i *-i*: Najčešći je *-a*: *žrtva/žertva* 50,19; *pravda* 110,3; *istina* 110,3; *hvala* 110,10; *slava* 111,3; *duša* 129,5 ... itd. Ništični gramatički morfem imaju imenice ž. roda i-osnova: *milost/milostъ* 129,7; *s(vê)t/svêťъ* 111,4; *krepost/krêpostъ* 42,2, a *-i* imenica mati 50,7, koja je pripadala r-osnovama. Imenice s. roda imaju gramatički morfem *-o*: *delo/dêlo* 110,3; *načelo/začalo* 110,10; *b(o)gatastvo/bogatstvo* 111,3; ili *-e*: *spasenie* 42,5; *ispovêdanie* 110,3; *oceč(e)nie/očičenie* 129,4; *izbavljenje* 129,7; *srece/serdce* 111,7; *ime/imê* 110,9; 112,2; *sime/sêmê* 111,2. U pregledanim tekstovima nisam našao nijedan primjer imenica m. roda u N mn. Imenice ž. roda nekadanjih nepalatalnih osnova, kao i imenice i-osnova, čuvaju u N mn. gramatički morfem *-i*: *stêni* 50,20; *kosti* 50,10; *zapovedi/zapovêdi* 110,7. Imenice s. roda imaju u N mn. očekivani gramatički morfem *-a*: *dela/dêla* 110,2; 110,7.

**Genitiv.** U G jd. imenica m. roda u našim je tekstovima zastupljen samo gramatički morfem

*-a*: *ezika/êzika* 42,1; ot *č(love)ka/ čelovêka* 42,1; *griha/greha* 50,4; *snêga* 50,9; *gospoda* 111,1; *shuha* 111,7; do *vêka* 112,2; *zapada* 112,3; i imenica *gospodъ*, koja je nekad pripadala i-osnovama imenica muškoga roda, u G jd. ima gramatički morfem *-a*, što znači da je prešla iz i-promjene u glavnu zadržavajući svoju pripadnost muškom rodu: *gospoda* 111,1; 129,7; U G jd. imenica s. roda potvrđen je gramatički morfem *-a*: *lica* 50,13; *slнца/slнца* 112,3; *gnoišča/gnoiča* 112,7; *bezakoniê/bezzakoniê* 50,4; *spaseniê* 50,16. Imenice ž. roda u G jd. najčešće imaju gramatički morfem *-i* bilo da su nekad pripadale i-osnovama: *premudrosti* 50,8; *noči* 129,6; ili a-osnovama: *pravdi* 50,21; *molitvi* 129,2 (koja je mogla pripadati i i-osnovama *molitavъ*) ili v-osnovama *krvi/krvii* 50,16. Primjeri ot *z(eml)e/zemlê* 112,7 i ot *straže/stražê*, u kojima je gramatički morfem *-e*, pokazuju da se dobro čuva razlika između tvrde i meke inačice glavne sklonidbe imenica ž. roda. U G mn. imenice m. roda najčešće imaju ništični gramatički morfem: ot *grih/grêhъ* 50,11; *ez(i)k/Êzikъ* 110,6; *čed/ -* 112,9; zastupljen je i gramatički morfem *-i*: *lûdi svojih/lûdii svojihъ* 112,8; a ispred toga morfema može doći sufix *-ov-*: *sinovъ Kar* 112,9 (*Kos* na tom mjestu ima *čed*). U N mn. imenica s. roda najčešće je potvrđen gramatički morfem *-ø*: *del/dêlъ* 110,6; *čudes/čudesê* 110,4; ot *vsêhъ bezakoni/bezzakonii* 129,8 (v. SD,

<sup>10</sup> Kad se bilo kako riječi međusobno razlikuju, na prvom se mjestu navodi primjer iz *Kos*, a na drugome iz *Kar*; ako nema razlike, navedeni se primjer odnosi i na *Kos* i na *Kar*.



84). Imenice ž. roda u G. mn. također imaju najčešće gramatički morfem *-ø*: *izb glubinъ* 129,1; *čedrotъ* Kar 50,3 (*Kos* na tomu mjestu ima drukčiji izričaj: ... *po mn(o)gimъ čedrotamъ* tvoimъ, dok je u *Kar*: ... *po množestvu čedrotъ* tvoihъ); *rukъ* Kar 110,7 (*Kos* na tomu mjestu čuva dvojinski oblik genitiva: *r(u)ku*.) Zanimljiv je oblik G mn. *neplodovъ* Kar 112,9 jer je imenica *neplody*, *neplodъve* u staroslavenskome jeziku pripadala v-osnovama koje su u G mn. imale gramatički morfem *-zvъ-* ili *-ø* sa sufixsom *-zv-* pa je Karaman ovdje slijedio istočnoslavenizacijske težnje, tj. vokalizaciju *z > o*.

Dativni su oblici u tekstovima znatno rjeđi od nominativnih i genitivnih pa je tako i u našim tekstovima potvrđeno samo nekoliko primjera, ali dovoljno da pokažu kako je D jd. imenica m. roda imao gramatički morfem *-u*: *kъ Bogu* 42,4; *shuhu* 50,10; *ka oltъru/ko oltarû* 42,4; a u imenica ž. roda *-ê*: *o pravdê/pravdê*. U D mn. zabilježene su samo dvije imenice, i to s gramatičkim morfemom *-em*: *put(e)mъ/putemъ* 50,15 i *l(ûde)m/lûdemъ* 110,6; 110,9.

**Akuzativ.** Dva su gramatička morfema zabilježena u A jd. imenica m. roda – *-ø*: *s(ve)t/svêtъ* 42,3; *duhъ* 50,12; *sionъ* *Kos* 50,20 (*Kar*: *Siona*); *na oltarъ* 20,21; *va vêk/vъ vêkъ* 110,5; *zavetъ/zavêtъ* 110,5; *vъ domъ* 112,9; *-a*: *boga* 42,5; *duha/tuha* (!) 50,13; *gospoda* 111,7; 112,1; *iz(dravi)la/ Israilê* 129,8.

Imenica *duhъ* jedanput ima gramatički morfem *-ø*: *i d(u)hъ pravi obn(o)vi vъ utro-bi moi / i duhъ pravi obnovi vo utrobê moi* 50,12, a drugi put *-a*: *i d(u)ha s(veta) go tvoego ne otimi ot mene* *Kos* 50,12 / *i tuha (!) svêtago tvoego ne otimi ot mene* *Kar* 50,12, tj. akuzativ je jednak genitivu. Dva bi razloga mogla biti za to. Prvi: kategorija živosti, jer je u primjeru gdje je A = G riječ o Duhu Svetom, dakle, o imenici za živo, dok je u prvome primjeru (A = N) imenica *duhъ* opća imenica. Drugi je razlog tzv. slavenski genitiv, tj. genitiv izravnoga objekta koji dolazi uz niječne glagole. Valja upozoriti i na razliku u akuzativnom obliku imenice *sionъ/Siona*: *Ubl(a)ži g(ospod)i bl(a)govoleniemy tvoimъ sionъ* *Kos* 50,20 / *Ublaži Gospodi blagovoleniemy tvoimъ Siona* *Kar* 50,20. Ako je ovdje riječ o kategoriji živosti (Sion = Izrael), a mislim da jest, onda je u *Kos* očuvan tzv. »stari akuzativ«, tj. onaj koji je uvijek jednak nominativu, pa tako i u imenica koje znače što živo, i koji je egzistirao u staroslavenskom jeziku prije nego što je zaživjela kategorija živosti. U A jd. imenica ž. roda također nalazimo dva očekivana gramatička morfema – *-u*: *prû* 42,1; *istinû* 42,3; 50,8; *goru* 42,3; *pr(a)vdu/hvalu* 50,17; *žrtvu/žertvu* 50,21; *piču* 110,5 i *-ø*: *ûnostъ* 42,4; *radostъ* 50,10; 50,14; *krêpostъ* 110,6; *pamet/pamêtъ* 111,6; *matr/materъ* 112,9; U imenica s. roda pojavljuju se također dva očekivana gramatička morfema – *-o*: *s(lovo)/slovo* 129,5 i *-e*: *bezakonie/bezzakonie* 50,5; *veselie* 50,5; *lice* 50,11; *srce/serdce* 50,12; *dostoênie* 110,6; *izbavlenie* 110,9; *srca/serdce* 50,19. U posljednjem primjeru susrećemo još jedanput uporabu slavenskoga genitiva, ovaj put u *Kos*, a odnosi se na imenicu s. roda uz niječni glagol: *srca skr(u)šena i smêrena b(og)ъ ne uničiziti / serdce sokrušeno , i smireno Bože ne*

*uničižiši* 50,19. U vrlo ograničenom korpusu nalazimo samo dvije imenice u A mn.: *vragi* 111,8, koja se ni po čemu ne razlikuje u *Kos* i *Kar* i ni u jednoj nije provedena druga palatalizacija jer je *-i* < *-y*. Druga je imenica *telce/telci* 50,21. U stsl. je ta imenica glasila *telьць*, *-a m = tele*; june i budući da joj je osnova završavala na meki suglasnik, imala je u A mn. *telьць* (> *telce*), a taj oblik nalazimo i u *Kos*. U *Kar* je oblik *telci* (kao u osnova na tvrdi suglasnik), što je posljedica miješanja tvrde i meke sklonidbene inačice, odnosno utjecaja istočnoslavenizacijskih težnja. U A mn. imenica ž. roda zbog ograničena korpusa potvrđen je samo jedan primjer: *žrtvê/žertvi* 50,18; Izvorno je, u stsl. jeziku, bio gramatički morfem *-y* > *-i*. A *-ê* u primjeru *žrtvê* rezultat je miješanja tvrde i meke sklonidbene inačice.

**Lokativ.** U tekstu su zabilježene samo dvije imenice m. roda u L.jd. i imaju očekivane gramatičke morpheme **-u**: *въ domu* 111,3; i **-e/-ê**: na *s(u)de/na sudê* 111,5. L.jd. imenica ž. roda ima gramatičke morpheme **-i**: po *milosti* 50,3; *въ utrobi Kos* 50,12; *въ istini i pravdi Kos* 110,8; na *zemli* 111,2; 112,6. Iz navedenih se primjera vidi da su gramatički morfem *-i* u L.jd. zadržale imenice i-osnova i ja-osnova, a primaju ga naknadno i imenice a-osnova. Potvrđen je i gramatički morfem **-e**: va *tme Kos* 111,4; *v slave Kos* 111,9. Razmjerno je čest i gramatički morfem **-ê**: vo *utrobê Kar* 50,12; vo *istinê i pravdê Kar* 110,8; vo *tmê Kar* 111,4; v *slavê Kar* 111,9. Imenice s. roda imaju u L.jd. gramatički morfem **-u**: po *množastvu Kar* 50,3; i **-i**: v *bez(a)koni Kos* 50,7; na *nebesi* 112,6. Lokativni oblik imenice nebo, koja je pripadala s-osnovama, pokazuje preuzimanje gramatičkoga morfema *-i* iz jo-osnova. U L.mn. imenice m. i s. roda imaju gramatičke morfeme **-ih**: v *grisih Kos* 50,7; v *s(love)sih Kos* 50,6; *въ bezzakonih Kar* 50,7; **-êh**: vo *grêsêh Kar* 50,7; vo *slovesêh Kar* 50,6. Imenice ž. roda imaju gramatički morfem **-êh**: vo *volêh? Kar* 110,2; i još češće **-eh**: v *zap(o)vedeh/v zapovêdeh* 111,1; *въ gusleh* 42,4. Potvrđen je i gramatički morfem **-ah**: *въ volah Kos* 110,2.

**Instrumental.** U I.jd. imenica m. roda potvrđen je očekivani gramatički morfem **-om**: *isopotъ/issopotъ* 50,9; *duhotъ* 50,14; u s. rodu: **-em**: *blagovoleniem* 50,20; *srcem/serdceť* 110,1. U I.mn. imenica m. i s. roda nalazimo gramatički morfem **-i**: *zubi svoimi poskrežečety* 111,10; *nadъ vsimi/vsêmi êziki* 112,4; *nadъ nebesi* 112,4; *s knezi/sьknêzi* 112,8.

## 2.2. PRIDJEVI I ZAMJENICE

Pridjevima i zamjenicama u proučavanju se najčešće pristupa zajedno pa je tako najprikladnije i u ovomu radu, poglavito s obzirom na ograničenost korpusa. Izdvoje li se osobne (lične) zamjenice, ostat će većina zamjenica koje s pridjevima dijele iste morfološke značajke u okvirima tzv. pridjevsko-zamjeničke deklinacije. Nominativ zamjenice za 1. osobu jednine potvrđen je samo u obliku **azъ** (*Kar* 50,5) – **a(zъ)** (*Kos* 50,5), a nalazimo je i u D.jd.: *grih moi pr(o)tivu mnê e(stъ) vinu Kos* 50,5 te u I.jd.: *predo mnoû Kar* 50,5. Dativni oblik **tebê** *edinomu sogrêsih*

*Kar* 50,6 u istočnoslaveniziranom tekstu čitao se kao [tebja]. Zabilježen je i I jd.: *predь toboû* 50,6. Genitivni oblik *ego* zadržava posvojno značenje: *dělo ego* 110,3; *imê ego* 110,9. Uz već spomenute zajedničke osobine sa zamjenicama pridjevi su dijelili s imenicama kategoriju roda, broja i padeža, ali su imali i svoje posebnosti kao što je kategorija određenosti i stupnjevanja. U pregledanim tekstovima i *Kos* i *Kar* dobro čuvaju razliku među neodređenim i određenim pridjevskim oblicima: *ot êzika neprepodobna i ot človêka nepravedna* (*Kos: neprav(a)dna*) i *lstiva* (*Kos: l̂stiva*) 42,1; *srca skr(u)šena i smêrena* *Kos* 50,19. Zanimljivo je da i pridjev *Božii* svojim dativnim oblikom: *vnidu ko oltarû Božii* 42,4 (*Kos: I vn(i)du ka olt̂ru b(o) žiû*) pokazuje da su se i posvojni pridjevi mogli sklanjati po imeničkoj promjeni, tj. da su imali i svoj neodređeni (kraći) lik. U *Kar* tekstu zamjetno je čuvanje duljih (određenih) oblika pridjeva: *bezvêstnaê i tainaê* *Kar* 50,8 (*Kos: bezvêstna i taina*); *i mnogoe u nego izbavlenie* *Kar* 129,7 (*Kos: mn(o)go*); *vzdvizaei* *Kar* 112,7 (*Kos: vzdizae*); *priziraei* *Kar* 112,6 (*Kos: priz(i)rae*); To čuvanje nestegnutih likova pridjeva, odnosno participa, značajka je istočnoslaveniziranih tekstova. U *Kos* se rjeđe pojavljuje određeni oblik participa: *vznosei* *Kos* 112,7; kao i pridjeva: *v̂ goru svetuû tvoû*. Stari, naslijeđeni nastavak -go u G jd. zamjениčke deklinacije dosljedno se čuva u *Kos* i *Kar*: *moego* 50,4; 50,16; *tvoego* 50,13; 50,14; 129,4; *svetago* 50,13. U pregledanim tekstovima nije potvrđen nijedan slučaj njegove zamjene mlađim nastavkom -ga. Vrlo je rijedak i u cijelome psaltiru Kosinjskoga brevijara, zabilježen je samo jedan primjer: *vsak(o)ga* 120,7.<sup>11</sup> Neodređene se zamjenice pojavljuju samo u nepremetnutu liku: *vsimi* *Kos* 112,4; *vsêmi* *Kar* 112,4; *useĥ* *Kos* 110,2 (*Kar: vsêĥ*); *use* *Kos* 110,7 (*Kar: vsê*).

### 2.3. GLAGOLI

Oblik za 1. os. jd. prezenta ima dosljedno gramatički morfem -u/-û: *hoždû* *Kos* 42,2 (*Kar: hoždu*); *vnidu* 42,4; *znaû* 50,5; *ocêc(u) se* *Kos* 50,9 (*Kar: očicu sê*); *nauču* 50,15. Za 2. os. jd. prezenta čuva se gramatički morfem -ši: *smučaeši* 42,5; *opravdiši* 50,6; *okropiši* 50,9; *omieši* 50,9; *otvrzeši* *Kos* 50,17 (*Kar: otverzeši*); *blagovoliši* 50,18; *ne uničiziši* 50,19; *nazriši* 129,3. Dosljedno se čuva završno -t̂ u oblicima za 3. osobu jd.: *stuž(a)et* *Kos* 42,2 (*Kar: stužat̂*); *n(e) uboit se* *Kos* 111,7 (*Kar: ne uboit̂ sê*); *uzrit* *Kos* 111,10 (*Kar: uzrit̂*); *prebivaet̂* 110,3; i 3. os. mn.: *vzraduût sê* 50,10; *obratet se* *Kos* 50,15 (*Kar: obratêt sê*); *saziût* *Kos* 50,20 (*Kar: soziždut sê*). To je značajka staroslavenskih i istočnoslaveniziranih tekstova.

### 3. Leksik

Mogu se uočiti i neke leksičke različitosti između tekstova u *Kar* u *Kos*:  
*uboga* (*Kar* 112,7) – *niča* (*Kos*)  
*praviĥ* (*Kar* 110,1) – *pravadnih* (*Kos*)

<sup>11</sup> I. JURČEVIĆ, *Jezik hrvatskoglagoljskih tiskanih brevijara*, Osijek, 2002., str. 133.

*hvalu* (Kar 50,17) – *pravdu* (Kos)

*vsesožženiê* (Kar 50,18) – *olok(a)vtomatъ* (Kos)

*vsesožegaemaê* (Kar 50,21) – *olok(a)vtomatъ* (Kos)

*sinovъ* (Kar 112,9) – *čed* (Kos)

*seleniê* (Kar 42,3) – *sela* (Kos)

#### 4. Sintaksa

Kao sintaktičke posebnosti tekstova u *Kar* mogu se izdvojiti sljedeće sintagme po kojima se *Kar* razlikuje od *Kos*: Umjesto posvojnoga dativa: *i spasenie licu moemu* *Kos* 42,5 u *Kar* se rabi posvojni genitiv: *spasenie lica moego*; uporaba drugoga prijedloga: *i grih moi pr(o)tivu mnê e(stъ) vinu* *Kos* 50,5 u *Kar* stoji: *i grêhъ moi predо мноу estъ vinu*; *po mn(o)gimъ čedrotamъ tvoimъ* *Kos* 50,3 u *Kar* nalazimo: *po množestvu čedrotъ tvoihъ*; zamjena dvojinskoga oblika *dela r(u)ku ego ist(i)na i sud* (*Kos* 110,7) množinskim *dêla rukъ ego ...* (*Kar*) ukazuje na gubljenje dvojine iz sustava. Valja istaknuti i različitu uporabu povratno-posvojne zamjenice *svoi*: Dok je u *Kos* pripadnost subjektu označena zamjenicom *svoi*: *da opr(a)vdiši se v s(love) sihъ svoihъ* (*Kos* 50,6), *Kar* zadržava posvojnu zamjenicu: *da opravdiši sê vo slovesêhъ tvoihъ*. U osobitosti sintakse tekstova iz *Kar* ide i izbjegavanje uporabe slavenskoga genitiva, tj. izricanja izravnog objekta genitivom uz zaničane glagole: *srca skr(u)šena i smêrena b(og)ъ ne uničizitiъ* *Kos* 50,19 – *serdce sokrušeno i smireno Bože ne uničiziši* *Kar* 50,19. U sintaktičke značajke *Kar* tekstova valja ubrojiti i različitu zastupljenost kategorije živosti, o čemu je već nešto rečeno u poglavlju o akuzativnim oblicima imenica.

#### Zaključak

Tzv. istočnoslavenizacija u *Kar* osobito dolazi do izražaja u refleksu *o* (< ѿ), koji prevladava u brojnim prefiksima i prijedlozima: *sogrêšihъ, vozljubihъ, vo utrobê, predо мноу, ko* oltaru itd. Također valja reći da se u *Kar* znatno češće rabi grafem *ê* nego u *Kos* kao i to da postoje dvije funkcionalno različite slovne inačice *jata*. Obje su te značajke na tragu svjesne istočnoslavenizacije hrvatskoglagoljskih liturgijskih tekstova. U oblicima imenica, kao i ostalih vrsta riječi, znatno je manje razlika između *Kos* i *Kar* negoli na fonološkoj razini.

Čuvanje brojnih staroslavenskih (knjiških) osobina u hrvatskostaroslavenskome liturgijskom jeziku kao i istočnoslavenizaciju hrvatskoglagoljskih tekstova treba promatrati i prihvatiti kao dio hrvatske glagoljske tradicije i raznolikost hrvatske kulturne baštine. A izvan je svake dvojbe da je rusifikacija (tj. istočnoslavenizacija) hrvatskoglagoljskih tekstova bila štetna za prirodan razvitak hrvatskostaroslavenskoga jezika.

<b>PSALAM 42</b>	
<b>Kos (1491)</b>	<b>Kar (1771)</b>
195r b <sup>1</sup> Sudi mi b(ož)e i ras(u)di prû moû отъ ezika neprepodobna i ot č(lovê)ka nepra(va)dna i ľstiva izbavi me	<u>44. str.</u> <sup>1</sup> Sudi mi Bože , i razsudi prû moû : ot êzika neprepodobna : Ot človêka nepravедna, i ľstiva izbavi mê . ot .
<sup>2</sup> ê <sup>k</sup> (o) ti esi b(ož)e krepostь moê: Vskuû o'rin(u) me i vskuû sêtuе hoždû· egda stuž(a)et mi vr(a)gь·	<sup>2</sup> êko ti esi Bože krêpostь moê : vskuû otrinu mê ? i vskuû sêtuê hoždu , vnegda stužаеть mi vragь.
<sup>3</sup> Pošli mi s(vê)t tvoi i ist(i)nu tvoû ta me nast(a)vista· i vьvest(a) me v g(o)- ru sv(e)tuû tvoû i v sela tvoê·	<sup>3</sup> Posli svêtь tvoi , i istinu tvoû : ta mê nastavista , i vve dosta vь goru svêtuû tvoû , i vь seleniê tvoê . ot.
<sup>4</sup> I vn(i)du ka oltьru b(o)žiu· i k b(og)- u ves(e)l(e)čemu ûn(o)stь moû· Ispov(ê)m se t(e)be v g(u)sleħь b(ož)- e b(ož)e moi	<sup>4</sup> I vnidu ko oltarû Božiu . kь Bogu veselêčemu ûnostь moû . Ispovêm sê tebê vь gusleħь Bože , Bože moi :
<sup>5</sup> vsku(u)û preiskrbna esi duše moê i vskuû sm(u)čaeši me· Up'vai na b(og)- a ê <sup>k</sup> (o) ispov(ê)m se emu· i sp(a)senie licu moemu b(og)ь moi	<sup>5</sup> vskuû priskorbna esi duše moê ? i vskuû smučaeši mê ? . ot . upovai na Boga: êko eče ispovêmsê emu : spasenie lica moego , i Bogь moi .
<hr/> <sup>1</sup> ras(u)di] rassud(i) <i>add.</i> mi <i>Bar Bz</i>   отъ ezika] ot' êzika <i>Bar Bz</i>   ľstiva] lastiva <i>Bar Bz</i>   <b>ċ</b> <sup>2</sup> krepostь] kr(ê)- p(o)st(ь) <i>Bar Bz</i>   sêtuе hoždû·] setuе hoju· <i>Bar Bz</i>   vr(a)gь] neprêt(e)ľ <i>Bar Bz</i>   <sup>3</sup> vьvest(a)] vaved(o)sta <i>Bar Bz</i>   <sup>4</sup> ka olt'ru] k oltaru <i>Bar Bz</i>   t(e)be] t(e)bê <i>Bar</i> <i>Bz</i>   v g(u)sleħь] v guslêħь <i>Bar Bz</i>   <sup>5</sup> preiskrbna] priskrbna <i>Bar Bz</i>   vskuju] začь <i>Bar Bz</i>   Up'vai] Ufai <i>Bar Bz</i>	

<b>PSALAM 50</b>	
<b>Kos (1491)</b>	<b>Kar (1771)</b>
197v d 3 Pom(i)l(ui m)e b(ož)e po v(e)lice m(i)l(o)sti tvoei i po mn(o)gimъ čedro'amъ tvoimъ ocesti b(e)z(a)konie moe.	32 str. 3 Pomilui mē Bože : po velicēi milosti tvoei. I po množestvu čedrotъ tvoihъ : očisti bezzakonie moe .
4 Naip(a)če omii me o' b(e)zakoniê moego: i o' griha moego očist(i) me.	4 Naipače omii mē o' bezzakoniê moego : i o' grêha moego očisti mē.
5 Êko bez(a)konie moe a(zъ) zn(a)û. i grih moi pr(o)tivu mnê e(stъ) vinu.	5 Êko bezzakonie moe azъ znaû : i grêhъ moi predо mnoû estъ vinu :
6 T(e)bê edinomu sьgrêšihъ: i zlo pred t(o)boû stvor(i)hъ: Da opr(a)vdiši se v s(love)sihъ svoihъ. i prepriši vn(e)gda sudit(i) se.	6 Tebê edinomu sogrêšihъ : i lukavoe predъ toboû sotvorihъ : êko da opravdiši sê vo slovesêhъ tvoihъ : i pobêdiši vnegda suditi ti .
7 Se bo v bez(a)k(o)ni zъčety es(a)mъ. i v grisihъ rod(i) me m(a)ti moê.	7 Se bo vъ bezzakoniihъ začaty esmъ: i vo grêsêhъ začaty mē mati moê .
8 Se bo ist(i)nu vьzl(û)bilъ esi. bezvêstna i taina prem(u)drosti tvoee êvil mi esi.	8 Se bo istinu vozlûbilъ esi : bezvêstnaê i tainaê premudrosti tvoee êvilъ mi esi .
9 Okropiši me g(ospod)i isopomъ ocêc(u) se i om(i)eši me p(a)če snêga obêlû se	9 Okropiši mē issopomъ , i očiču sê : omieši mē , i pače snêga ubêlû sê .
10 Sluhu m(o)emu dъsi radostъ i veselie.  i vzrad(u)ût se kosti smêr(ъ)-nie:	10 Sluhu moemu dasi radostъ i veselie : i vozraduût sê kosti smirenniê .
11 Otvрати l(i)ce tvoe o' grihъ moiъ i vsa b(e)z(a)koniê moê ocêsti.	11 Otvрати lice tvoe o' grêhъ moiъ : i vsê bezzakoniê moê očisti .
12 Srce čisto sьzii vъ mnê b(ož)e. i d(u)-hъ pravi obn(o)vi vъ utrobi moei.	12 Serdce čisto sozizdi vo mnê Bože : i duhъ pravi obnovi vo utrobê moei.
13 Ne o'vrz(i) me o' lica tvoego. i d(u)-ha s(veta)go tvoego ne o'imi o' mene.	13 Ne o'verži mene o' lica tvoego : i tuha(!) svêtago tvoego ne o'imi o' mene .

<p><sup>14</sup> Vzd(a)i mi radostъ spaseniê tvoego: i d(u)homъ vl(a)dičnimъ utvrdi me·</p>	<p><sup>14</sup> Vozdaždъ mi radostъ spaseniê tvoego : i duhomъ vladičnimъ utverdi mê .</p>
<p><sup>15</sup> Nauču b(e)z(a)konie put(e)mъ tvoimъ· i nečist(i)vi k t(e)bê obratet se:</p>	<p><sup>15</sup> Nauču bezzakonniê putemъ tvoimъ : i nečistivii къ tebê obratêt sê .</p>
<p><sup>16</sup> Izb(a)vi me o<sup>t</sup> krvi b(ož)e b(ož)e sp(a)seniê moego· i vzrad(u)et se ez(i)-къ moi o pr(a)vdê tvoei·</p>	<p><sup>16</sup> Izbavi me o<sup>t</sup> krovii Bože , Bože spaseniê moego : i vozraduet sê êzikъ moi pravdê tvoei .</p>
<p><sup>17</sup> G(ospod)i ustnê moi o<sup>t</sup>vrzeši i usta moê vzvêstetъ pr(a)vdu tvoû:</p>	<p><sup>17</sup> Gospodi ustnê moi o<sup>t</sup>verzeši : i usta moê vozvêstetъ hvalu tvoû .</p>
<p><sup>18</sup> Êko ače bi vshot(ê)lъ žrtvê dъl bimъ ubo olok(a)vtomatъ ne bl(a)govoliši·</p>	<p><sup>18</sup> Êko ače bi vshotêlъ esi žertvi dalъ bihъ ubo : vsesožženiê ne blagovoliši :</p>
<p><sup>19</sup> Žrtva b(og)u d(u)hъ skr(u)šenъ: srca skr(u)šena i smêrena b(og)ъ ne uničizitъ</p>	<p><sup>19</sup> Žertva Bogu duhъ sokrušenъ : serdce sokrušeno , i smireno Bože ne uničiziši.</p>
<p><sup>20</sup> Ubl(a)ži g(ospod)i bl(a)-govoleniemъ tvoimъ sionъ· dъ saziût se st(ê)ni er(u)s(oli)mskie·</p>	<p><sup>20</sup> Ublaži Gospodi blagovoleniemъ tvoimъ Siona : i da soziždut sê stêni Ierusalimskîe.</p>
<p><sup>21</sup> Togda bl(a)govoliši žrtvu pr(a)vdi vznoš(e)niê olok(a)vtomatъ: togd a vzl(o)žetъ na olt(a)rъ tvoi telce</p>	<p><sup>21</sup> Tagda blagovoliši žertvu pravdi , v<sup>o</sup>znošeniê , i vsesožegeamaê : tagda vozložatъ na oltarъ tvoi telci .</p>
<p>_____</p> <p><sup>3</sup> po v(e)lice] po velicê <i>Bar Bz</i>   ocesti] ocêsti <i>Bar Bz</i>   <sup>4</sup> griha] grêha <i>Bar Bz</i>   <sup>5</sup> grih] grêhъ <i>Bar Bz</i>   <sup>6</sup> v s(love)sihъ] v s(love)sêhъ <i>Bar Bz</i>   <sup>7</sup> v bez(a)k(o)ni zčetъ] v b(e)- z(a)k(o)nii začet <i>Bar Bz</i>   v grisihъ] v grêsêhъ <i>Bar Bz</i>   <sup>10</sup> dъsi] dasi <i>Bar Bz</i>   <sup>11</sup> o<sup>t</sup> grihъ] o<sup>t</sup> grêhъ <i>Bar Bz</i>   <sup>12</sup> sъzii vъ mnê] saziĵi va mnê <i>Bar Bz</i>   <sup>15</sup> Nauču] Nъuču <i>Bar Bz</i>   <sup>16</sup> ez(i) къ] êz(i)къ <i>Bar Bz</i>   <sup>17</sup> vzvêstetъ] vzvest(e)тъ <i>Bar Bz</i>   <sup>18</sup> žrtvê dъl bimъ] žrtvi dal bim' <i>Bar Bz</i>   <sup>20</sup> dъ] da <i>Bar Bz</i>   <sup>21</sup> togda] tagda <i>Bar Bz</i>   telce] tel'ce <i>Bar Bz</i>  </p>	

<b>PSALAM 110</b>	
<b>Kos (1491)</b>	<b>Kar (1741)</b>
<u>217r b</u> <sup>1</sup> Ispovem se t(e)bi g(ospod)i vsem srcem moimъ: v sv(ê)te pravadnih i sanme	<u>22. str.</u> <sup>1</sup> Ispovêm sê tebê Gospodî vsêmъ serdcemъ moimъ: vъ sovêtê pravihъ i sonmê .
<sup>2</sup> Veliê dêla g(ospodъ)na: iziskana vъ vsehъ volah ego	<sup>2</sup> Veliê dêla Gospodnê : iziskana vo vsêhъ volêhъ ego .
<sup>3</sup> Isp(o)vedan(i)e i vellêpota delo ego: i pravda ego prebivaet v(a) v(ê)kъ vêka	<sup>3</sup> Ispovêdanie i velelêpota dêlo ego : i pravda ego prebivaetъ vъ vêkъ vêka :
<sup>4</sup> Pamêt stvoril est čudes svoihъ m(i)-l(o)st(i)vъ i ščedar gospod	<sup>4</sup> Pamêtъ sotvorilъ estъ čudesъ svoihъ, milostivъ i čedrъ Gospodъ :
<sup>5</sup> riču dalъ e(stъ) boečim sê ego <b>Pomênet va vêk zavetъ svoi:</b>	<sup>5</sup> riču dalъ estъ boečim sê ego : <b>Pomênetъ vъ vêkъ zavêtъ svoi :</b>
<sup>6</sup> krêpostъ del svoihъ zv(e)st(i)t l(ûde)-m svoim d(a)ti im dost(o)ên(i)e ez(i)k	<sup>6</sup> krêpostъ dêlъ svoihъ vozvêstitъ lûdemъ svoimъ . Dati imъ dostoênie Êzikъ :
<sup>7</sup> Dela r(u)ku ego ist(i)na i sud: v(ê)-rni vse z(a)p(o)v(e)di ego·	<sup>7</sup> dêla rukъ ego istina, i sudъ . Vêrni vsê zapovêdi ego :
<sup>8</sup> Utvrri'eni v(a) v(ê)k v(ê)ka stvor(e)ni v' ist(i)ni i pr(a)vdi·	<sup>8</sup> utvrženi vъ vêkъ vêka: sotvoreni vo istinê, i pravdê .
<sup>9</sup> Izb(a)vl(e)nie p(o)sla g(ospodъ) l(ûde)-m svoim: z(a)p(o)vede v(a) v(ê)k z(a) v(ê)t svoi s(ve)to i str(a)šno ime ego·	<sup>9</sup> Izbavlenie posla lûdemъ svoimъ : zapovêda vъ vêkъ zavêtъ svoi : Svêto i strašno imê ego :
<sup>10</sup> Načelo pr(e)m(u)dr(o)sti str(a)h g(ospoda)n· r(a)z(u)m že bl(a)g vs(ê)-m tv(o)r(e)ê(i)m û· <b>Hv(a)la ego pr(e)-b(i)v(a)et v(a) v(ê)k v(ê)k</b>	<sup>10</sup> začalo premudrosti strahъ Gospodenъ . Razumъ blagъ vsêmъ tvorêčimъ ego : hvala ego prebivaetъ vъ vêkъ vêka.
<hr/> P <sup>s</sup> (a)lamъ·r·z· <i>Bar Bz</i>   <sup>1</sup> t(e)bi] tebê <i>Bar Bz</i>   vsem srcem] vsim' src(e)-mъ <i>Bar Bz</i>   v sv(ê)te pravadnih	



<p>i sanme] v svêtê pr(a)v(a)dniĥ i sanmê <i>Bar Bz</i>   <sup>2</sup> Vĥ vseĥ volah] va vsêĥ volahĥ <i>Bar Bz</i>   <sup>3</sup> delo] dêlo <i>Bar Bz</i>   <sup>3</sup> prebivaet] prebivaetĥ <i>Bar Bz</i>   <sup>4</sup> Pamêt stvoril] Pametĥ stvorilĥ <i>Bar Bz</i>   Čudes] Čudesĥ <i>Bar Bz</i>   ščêdar gospod] êdar g(ospod)ĥ <i>Bar Bz</i>   <sup>5</sup> sê] se <i>Bar Bz</i>   Pomênet] Pomenetĥ <i>Bar Bz</i>   zavetĥ] zavêtĥ <i>Bar Bz</i>   <sup>6</sup> del svoih zv(e)st(i)t l(ûde)-m svoim] dêĥ svoihĥ vzwêstitĥ lûdem svoimĥ · <i>Bar Bz</i>   <sup>7</sup> sud] sudĥ <i>Bar Bz</i></p>	
<b>PSALAM 111</b>	
<b>Kos (1491)</b>	<b>Kar (1741)</b>
<u>217r c</u>	<u>24. str.</u>
<sup>1</sup> B(la)ž(e)nĥ m(u)žĥ boei sê g(ospod)a v zap(o)vedeh ego shoçetĥ z(e)lo·	<sup>1</sup> Blaženĥ mužĥ boêi sê Gospoda : vĥ zapovêdeĥ ego voshocetĥ zêlo .
<sup>2</sup> Silno n(a) z(eml)i bud(e)tĥ sime ego rodĥ prav(a)dniĥ blag(o)slovit sê	<sup>2</sup> Silno na zemli budetĥ sêmê ego : rodĥ pravihĥ blagoslovitĥ sê .
<sup>3</sup> Slava i b(o)gatastvo v domu ego i pravda ego preb(i)vaet v(a) v(ê)ĥ vêka	<sup>3</sup> Slava i bogatstvo vĥ domu ego : i pravda ego prebivaetĥ vĥ vêĥ vêka.
<sup>4</sup> Vsiê v(a) tme s(vê)t pr(a)v(a)dniĥ m(ilo)stiv i êe(da)r i pr(a)vd(a)n g(ospod)ĥ	<sup>4</sup> Voziê vo tmê svêtĥ pravimĥ : milostivĥ, i êedrĥ , i pravedenĥ.
<sup>5</sup> Bl(a)gĥ muž m(i)lue i dae r(a)sm(o)-tr(i)t  s(love)sa svoê n(a) s(u)de	<sup>5</sup> Blagĥ muž êedrêi, i daêi ustroitĥ slovesa svoê na sudê :
<sup>6</sup> êk(o) v(a) v(ê)k n(e) p(o)dvizit se· Pamet večn(u)û b(u)det pravadnik	<sup>6</sup> êko vĥ vêĥ ne podvizitĥ sê . Vĥ pamêtĥ vêčnuû budetĥ pravednikĥ :
<sup>7</sup> i o <sup>t</sup> sl(u)ha zla n(e) uboit se· Gotovo srce ego upvati n(a) g(ospod)a	<sup>7</sup> o <sup>t</sup> sluha zla ne uboitĥ sê . Gotovo serdce ego upovati na Gospoda ,
<sup>8</sup> utvrdi sê srce ego i ne p(o)dvizit sê doid(e)že vzrit n(a) vr(a)gi svoe·	<sup>8</sup> utverdi sê serdce ego : ne uboitĥ sê dondeže prezretĥ vragi svoê .

<p><sup>9</sup> Rast(o)či i r(a)zda ub(o)gim: pravda ego preb(i)vaet va v(ê)k v(ê)ka· Rogь ego vzn(e)s(e)t se sl(a)ve</p>	<p><sup>9</sup> Rastoči , dade ubogimь : pravda ego prebivaetъ vь vêkь vêka : rogy ego voznesetъ sê vь slavê .</p>
<p><sup>10</sup> grešnik uzrit i pr(o)gn(ê)v(a)et se· Z(u)bi svoimi p(o)skrê(e)t i r(a)st(a)et ž(e)l(a)nie gr(ê)šn(i)k p(o)g(i)bn(e)t</p>	<p><sup>10</sup> Grêšnikъ uzritъ, i prognêvaetъ sê, zubi svoimi poskrežečetъ, i rastaetъ: želanie grêšnikovъ pogibnetъ .</p>
<p>_____</p> <p><sup>1</sup> v zap(o)vedeh] v zap(o)v(ê)dêhь Bar Bz   shočetъ] vshočetъ Bar Bz   <sup>2</sup> sime] sême Bar Bz   prav(a)dnih] pr(a)v(a)dnihь Bar Bz   sê] se Bar Bz   <sup>3</sup> preb(i)vaet] prebivaet' Bar Bz   <sup>4</sup> v(a) tme s(vê)t pr(a)v(a)dnih m(ilo)-stiv i êe(da)r i pr(a)vd(a)n] va tmê s(vê)tъ pr(a)v(a)dnimь· m(i)l(o)st(i)-vь i êedarъ i pr(a)v(a)danь Bar Bz   <sup>5</sup> muž] mužь Bar Bz   r(a)sm(o)tr(i)-t] rasmotritъ Bar Bz   n(a) s(u)de] na sudê Bar Bz   <sup>6</sup> Pamet] Pametъ Bar Bz   b(u)det pravadnik] budet' prav(a)dnikъ Bar Bz   <sup>7</sup> Upvati] ufati Bar Bz   <sup>8</sup> sê] se Bar Bz   <sup>8</sup> sê] se Bar Bz   <sup>8</sup> vzrit] vzritъ Bar Bz   <sup>9</sup> ub(o)gim:] ubogimь Bar Bz   preb(i)-vaet] prebivaetъ Bar Bz   <sup>9-10</sup> sl(a)ve grešnik uzrit] v sl(a)vê grêšnikъ uzritъ Bar Bz   <sup>10</sup> p(o)skrê(e)t i r(a)st(a)-et] poskrêetъ i rastaetъ Bar Bz   gr(ê)šn(i)k p(o)g(i)bn(e)t] grêšnikъ pogibnetъ Bar Bz</p>	
<p><b>PSALAM 112</b></p>	
<p><b>Kos (1491)</b></p>	<p><b>Kar (1741)</b></p>
<p>217v d <sup>1</sup> Hval(i)te o'r(o)ci g(ospod)a hvalite ime g(ospodь)ne·</p>	<p><u>26. str.</u> <sup>1</sup> Hvalite otroci Gospoda: hvalite imê Gospodne .</p>
<p><sup>2</sup> Budi ime g(ospodь)ne bl(agoslovle)-no o'sele i do v(ê)ka·</p>	<p><sup>2</sup> Budi imê Gospodne blagosloveno : o' ninê , i do vêka ,</p>

<sup>3</sup> Ot <v>stoka slnca i d(o) z(a)p(a)da· hvalno ime g(ospod)ne·	<sup>3</sup> Отъ востока слонца до запада : hvalno imê Gospodne .
<sup>4</sup> Visok n(a)d vsimi êz(i)ki g(ospod)ь: i n(a)d neb(e)si sl(a)va ego (2)	<sup>4</sup> Visokъ nadъ vsêmi êziki Gospodъ : i nadъ nebesi slava ego .
<sup>5</sup> Kto ê <sup>k</sup> (o) g(ospod)ь b(og)ь n(a)šъ živei n(a) visokih	<sup>5</sup> Kto êko Gospodъ Bogъ našъ, na visokihъ živii :
<sup>6</sup> i na smêrenaê priz(i)rae n(a) neb(e)- si i n(a) z(empl)i·	<sup>6</sup> i na smirenniê priziraêi na nebesi , i na zemli ?
<sup>7</sup> Vzdvizeae o <sup>t</sup> z(empl)e nišća i o <sup>t</sup> gnoišća vznosei uboga	<sup>7</sup> Vozdvizaêi o <sup>t</sup> zemlê uboga : i o <sup>t</sup> gnoišća vzosnôsêi niča :
<sup>8</sup> Da p(o)sadit' i s kn(e)zi s knezi lûdi svoih·	<sup>8</sup> Posaditi ego sь knêzi : sь knêzi lûdii svoihъ.
<sup>9</sup> Iže obitati tvor(i)t n(e)plodnu v domu matr čed v(e)s(e)l(e)čeu se	<sup>9</sup> Vselêi neplodovъ vь domъ : materъ sinovъ veselêcu sê .
<p>_____</p> <p><sup>2</sup> o<sup>t</sup>sele] o<sup>t</sup>selê <i>Bar Bz</i>   <sup>3</sup> Ot stoka] Ot vstoka <i>Bar Bz</i>   hvalno] hval'no <i>Bar Bz</i>   <sup>4</sup> Visok n(a)d vsimi] Visokъ nada vsêmi <i>Bar Bz</i>   <sup>5</sup> n(a) visokih] na visokihъ <i>Bar Bz</i>   <sup>7</sup> o<sup>t</sup> gnoišća vznosei] o<sup>t</sup> gnoišća vznose <i>Bar Bz</i>   <sup>8</sup> svoih] svoihъ <i>Bar Bz</i>   <sup>9</sup> tvor(i)t] tvoritъ <i>Bar Bz</i>   matr čed] matrъ čedъ <i>Bar Bz</i>  </p>	
<b>PSALAM 129</b>	
<b><i>Kos (1491)</i></b>	<b><i>Kar (1741)</i></b>
<u>222v d</u>	<u>30. str.</u>
<sup>1</sup> Iz gl(u)binъ vazvahъ k t(e)bi g(ospod)i:	<sup>1</sup> Izъ glubinъ vozzvahъ kъ tebê Gospodî :
<sup>2</sup> g(ospod)i usliši gl(a)sъ moi· Bud(i) ta uši tvoi vn(e)mlûci: gl(a)s m(o)litvi moee	<sup>2</sup> Gospodî usliši glasъ moi . Da budutъ uši tvoi vnemlûcê : glasъ molitvi moeê

<p><sup>3</sup> Ače b(e)z(a)k(o)nie nazriši g(ospod)i g(ospod)i kto potrpit</p>	<p><sup>3</sup> Ače bezzakoniê nazriši : Gospodi kto postoit' ?</p>
<p><sup>4</sup> Êk(o) ot t(e)be oceĉ(e)nie e(stb) i z(a)k(o)na tvoego r(a)di potrp(i)h te g(ospod)i</p>	<p><sup>4</sup> Êko u tebe oĉiĉenie : zakona radi tvoego poterpêh tê Gospodi .</p>
<p><sup>5</sup> Potrpi d(u)ša moê s(lovo) tvoe i upva d(u)ša moê na g(ospod)a-</p>	<p><sup>5</sup> Poterpê duša moê v' slovo ego : upova duša moê na Gospoda .</p>
<p><sup>6</sup> Ot str(a)že ũtrne do n(o)ĉi ot str(a)-že ũtr(ne) d(a) up'v(a)et iz(dravi)l n(a) g(ospod)a</p>	<p><sup>6</sup> Ot stražê utrenniê do noĉi : da upovaet' Israil' na Gospoda.</p>
<p><sup>7</sup> Êk(o) ot g(ospod)a e(stb) m(i)l(o)st i mn(o)go u n(e)go izb(a)vl(e)nie:</p>	<p><sup>7</sup> Êko u Gospoda milost': i mnogoe u nego izbavlenie .</p>
<p><sup>8</sup> i ta izb(a)vit iz(dravi)la ot vseh bez(a)k(o)ni ego</p>	<p><sup>8</sup> I toi izbavit' Israil' : ot vsêh bezzakonii ego.</p>
<p>_____</p> <p><sup>1</sup> k t(e)bi] k t(e)bê <i>Bar Bz</i>   <sup>2</sup> gl(a)-s] gl(a)sb <i>Bar Bz</i>   <sup>3</sup> b(e)z(a)k(o)-nie] bez(a)k(o)niê <i>Bar Bz</i>   potrpit] potrpit' <i>Bar Bz</i>   <sup>4</sup> t(e)be oceĉ(e)-nie] t(e)bê ocêĉenie <i>Bar Bz</i>   <sup>5</sup> Potrpi] Potrpê <i>Bar Bz</i>   upva] ufa <i>Bar Bz</i>   <sup>6</sup> ũtrne] ũtrnee <i>Bar Bz</i>   up'va(a)et] ufaet' <i>Bar Bz</i>   <sup>7</sup> m(i)l(o)st] m(i)l(o)st' <i>Bar Bz</i>   <sup>8</sup> izb(a)vit] izbavit' <i>Bar Bz</i>   o<sup>t</sup> vseh] o<sup>t</sup> vsiĥ <i>Bar Bz</i>  </p>	

## **ALTSLAWISCHE UND »RUSSISCHE« SPRACHE IN DEN KROATISCHGLAGOLITISCHEN LITURGIETEXTEN**

**Ivan Jurčević\***

### **Zusammenfassung**

*An sechs ausgewählten Psalmentexten aus dem Kosinjer Breviar (1491) und aus der Karamanfibel (1753) werden sprachliche Veränderungen untersucht, die infolge von a) der natürlichen Entwicklung der Liturgiesprache im Kontakt mit der lebendigen Sprache der Texterausgeber und b) durch gezielte Eingriffe zum Zwecke der Ostslawisierung der kroatischglagolitischen Liturgietexte aufgetreten waren. Die grösste Aufmerksamkeit wird dabei – auf der graphisch-phonologischen Ebene – der Schreibweise und den Reflexen des Jat und der Halbblaute, und auf der morphologischen Ebene der Substantivdeklinierung gewidmet. Festgestellt wurde ein doppelt so häufiger Gebrauch des Graphems ê in Kar als im Kos, sowie die Existenz der zwei funktional verschiedenen Buchstabenvarianten des Jat. Die so genannte Ostslawisierung in Kar kommt besonders im Reflex des o (< ѿ), das in zahlreichen Präfixen und Präpositionen überwiegt: sogrêšihъ, vozljubihъ, vo utrobê, predо mnoû, ko oltaru u. s. w. In den Substantivformen, sowie bei anderen Wortarten ist der Unterschied zwischen Kos und Kar wesentlich kleiner als auf der phonologischen Ebene.*

**Schlüsselwörter:** Liturgiesprache, Psalmen, Ostslawisierung, Mateo Karaman.

---

\* Izv. prof. dr. sc. Ivan Jurčević, University J. J. Strossmayer of Osijek, Faculty of Philosophy of Osijek, Lorenza Jägera 9, 31000 Osijek, Croatia, jurcevic@ffos.hr

### **Literatura:**

- BABIČ, V., Tri plasti morfoloških vplivov v Levakovičevem brevirju in Karamanovih izdajah misala in brevirja, u: *Glagoljica i hrvatski glagolizam* (gl. ur. Marija – Ana Dürriegl, Milan Mihaljević, Franjo Velčić), Zagreb – Krk, 2004., str. 657.-666.
- BAKMAZ, I., NAZOR A., TANDARIĆ J., *Brevijar po zakonu rimskoga dvora [1491]. Faksimil + Prilozi*, HAZU i Grafički zavod Hrvatske, 1991.
- BENVIN, A., Zamisao liturgijskog jezika u Šimuna Kožičića, u: *Slovo* 34 (1984.), str. 203.-218.
- BRATULIĆ, J. i dr., *Povijest hrvatskoga jezika, 1. knjiga: srednji vijek*, Croatica, Zagreb, 2009.
- DAMJANOVIĆ, S., *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984.
- DAMJANOVIĆ, S., *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008.
- FUČAK, J., *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara u sklopu jedanaest stoljeća hrvatskoga glagoljaštva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975.
- HAMM, J., Hrvatski tip crkvenoslavenskoga jezika, u: *Slovo* 13 (1963.), str. 43.-67.
- HAMM, J., Ruska redakcija u glagoljskim spomenicima, *Slovo, Glagoljica – jedanaest stoljeća jedne velike tradicije* (gl. ur. Anica Nazor), 21 (1971.), str. 213.-222.
- HERCIGONJA, E., Književnojezična kocepcija Franje Glavinića i kontinuitet hrvatskoga književnog jezika u XVII. stoljeću, u: *Nova Istra*, 2 (1997.) 1, str. 113.-128.
- JURČEVIĆ, I., *Jezik hrvatskoglagoljskih tiskanih brevijara*, Pedagoški fakultet, Osijek, 2002.
- KARAMAN, M., *Bukvar*, (Predgovor: Stjepan Damjanović), Ex libris, Split – Zagreb, 2005.
- MIHALJEVIĆ, M., *Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika*, Zagreb, 1991.
- NAZOR, A., Jezični kriteriji pri određivanju donje granice crkvenoslavenskog jezika u hrvatskoglagoljskim tekstovima, u: *Slovo* 13 (1963.), str. 68.-86.
- SGAMBATI, E., Udio Rusina u izdavanju hrvatskih glagoljskih knjiga u XVII. stoljeću, u: *Slovo* 32-33 (1982.-1983.), str. 103.-122.
- ŠTEFANIĆ, V., Determinante hrvatskoga glagolizma, u: *Slovo* 21 (1971.), str. 13.-30.